

ГЛАСНИК ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА

ГОДИНА 1932

СВЕСКА XVIII

ПРОЗОР

Положај

Прозор је у крају и на месту где никада није могло да се развије веће варошко насеље, јер нема природних услова за то. Прозор је у малом пределу што га чини слив кратке реке Раме, десне притоке Неретвине, и који је са свих страна опкољен високим планинама. Али како кроз тај крај пролазе путеви који спајају важне области, Прозор је старо насеље, и поуздано се зна да је постојао у средњем веку.

Прозор је најпре на путу Мостар—Бугојно, а тај пут је само један део оног пута којим се из јужног јадранског приморја може стићи у панонску низију, долином Неретве и Врбаса. За време аустријске управе у Босни, пут од Бугојна преко Прозора до у долину Неретве је претворен у добар колски пут. Иако тај пут у данашње време није особито посећен, он је ипак доста важан, јер је најкраћа веза између долине Врбаса и долине Неретве; његов је значај много умањен железничком пругом која иде долином Босне на Сарајево и чији огранци задиру и у долину Врбаса, те знатан саобраћај између западне и северозападне Босне и суседних им области на једној а Херцеговине и Приморја на другој страни иде тим заобилазним путем. У прошлости је значај поменутог пута, изгледа, био већи, јер се тим и другим путевима тога правца имала најкраћа веза између долина Врбаса и Неретве. Од пута долином Неретве за Сарајево и даље пут се одвајао код ушћа Раме и уз Раму ишао до места Луга под Прозором, где ју је остављао да се прихвати Прозора.¹⁾

Међутим, сав саобраћај између долина Врбаса и Неретве није ишао кроз Прозор, јер је била веома посећена и варијанта тог пута,

¹⁾ Од Луга уз Прозорчицу пут се пење док не дође до отсека испод ког тај поток избија на површину. Тај отсек се био испречио на путу као какав зид и кроз један мали усек пут је улазио у једно проширење око горњег тока Прозорчице. Сама Прозорчица пролази природним тунелом кроз поменути отсек. Усек којим иде пут просечен је дубље и проширен после окупације, када је грађен колски пут, али је још увек толико узан, да се варош не може видети, идући с југа, све док се не дође у тај усек, и онда се види као кроз прозор; с тим доводе у везу и постанак имена Прозора.

која је пролазила неколико километара источније од Прозора. То је пут који се од описаног одвајао у долини Рамене на месту Грачанице, па ишао кроз села Кранчиће и Љубунце и излазио на Мејник (ниско развође између Врбаса и Рамене односно Неретве), а одатле се спуштао у долину Врбаса. Колико је тај пут био посећен, доказ су рушевине неколиких ханова, који су запустели, пошто је изграђен колски друм преко Макљена (седло, које је развође између Врбаса и Рамене, односно Неретве). Тај пут, дакле, није могао условити постанак Прозора. У данашњем Прозору с првим путем састајао се други, много важнији, а то је пут из Сплита преко Дувањског Поља, Прозора и изворишта Неретвице ка крешевским и фојничким рудницима.²⁾ Тај пут је понова добио значај, особито после административне реформе у нашој земљи 1929 године (када је Рама припојена Приморској Бановини), те се баш сада у целини претвара у колско-аутомобилски друм. Тај пут био је и од особитог значаја по етнички развитак Рамене.

Као што је био обичај у средњем веку, дуж важнијих путева су подизана утврђења. Тако је било и на том путу, односно на месту где су се састајали путеви из долине Неретве и из Приморја. Прозор је био вероватно у прво време само утврђење, чији остаци стоје и сада, а доцније се ту образовало варошко насеље. Саобраћајни и стратешки моменат су у томе били од главног утицаја, пошто је земљиште на ком се је развио Прозор врло неподесно за варошко насеље. Временом је то насеље ипак постало привредним и управним средиштем за цео слив реке Рамене, односно за предео Раму, иако му је много сметала близина села Копчића и Дуга, која су била седишта силних беговских родова.

Предео Р а м а се дели да три дела. Први је Г о р њ а Р а м а, мања котлина између планина Љубуше и Радуше, чији је стрми отсеци затварају са севера, запада и југа. На истоку јој границу чини баш сама варош Прозор. Даље према истоку је други део Рамене, који нема нарочитог имена. Јужно од Прозора је трећи део, Д о њ а Р а м а, врло брдовит крај, који се спушта до саме Неретве. Сама варош Прозор је некако на тремећи тих крајева и на граници између питомог неогенског земљишта на западу и кречњачког на југу и истоку.

Рушевине старог града су на брегу Граду изнад Прозорчице.³⁾ Тај брег претставља свршетак косе која иде од Малог Брда у правцу север - југ, а између потока Прозорчице (пре него што понире) и потока Краљевца или Крајевца. Прозорчица улази у понор под отсеком високим око 40 метара, али се брзо јавља с источне стране поме-

²⁾ *К. Јлрећек*: Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters с. 83.

³⁾ Фра *Ј. Владић* (Uspomene о Рами, 10. Zagreb 1882.) вели да се тврђава звала Студенац. Нисам то име нигде чуо. Књижица фра Владића има врло корисних обавештења о Рами, али врло мало о Прозору.

нутог брега. И то место односно страна где избија Прозорчица зове се Крајевац. Мало ниже одатле састају се та два потока. На поменутој коси или „срту” је најстарији део Прозора: неколико стотина метара северније од рушевина града, на равнијем делу косе, а тачно по њеном хрбату, издужило се је Пограђе (Подграђе), у ком су све куће дуж једне улице. И остали старији делови Прозора су такође по странама. Тако су у странама Хаса, Огоје и Горња Махала, које су на левој страни Прозорчице, и Варош или Алефендина Махала, која је на десној страни потока. Такав је распоред и стога што је у раније време пут ишао левом страном потока. Кад је после окупације изграђен друм, он је проведен десном страном и дуж тога друма и обале Прозорчице, која је том приликом (1880 год.) и регулисана, развила се је Чаршија, која се својим доњим делом наслања на Варош.

Прозор много пати због воде. Поток Прозорчица која долази из долова Бара има воде у већој количини само зими и иза киша. Варош се снабдева водом која се такође доводи из Бара. Макако малена, Прозорчица ипак може да буде и опасна: кад услед великих киша или пролома облака, који се дешавају на планинама, надође велика вода те Понор не може да прими сву количину воде, варош (односно њена чаршија) страда од поплава. Последња таква поплава била је 1923 године. Око саме вароши, особито с источне и јужне стране, су брда која су под шумом и под непродуктивним тлом.

Тип и кућа

У погледу на тип, Прозор претставља мешавину како с гледишта историског развитка тако и по садашњем изгледу. У средњем веку Прозор је свакако имао познати тип наших средњевековних градских насеља: на вису је био град, а под њим подграђе. Од старог прозорског града добро је очувана само једна кула, а има и много рушевина од зидова, али су затрпане. Унутар тих рушевина су многе рупе, за које се у Прозору мисли да претстављају стара кућишта и да се је некада становало у граду. Мало ниже од града а на истој коси је махала Пограђе (Подграђе), у чијем је имену и положају остала успомена на стање у средњем веку. Вероватно је у то време и трг био на том месту, ако већ тада није постојала Варош.

Прозор турског времена већ је био друкчији. Прозор постаје муслиманским насељем, а Пограђе постаје обичном махалом. Та се је махала звала службено Бајезид-махалом, али је и данас много обичнији назив Пограђе. Бајезид-махала се зове тако по џамији „Бајезид” (раније Султан Бајезид џамија), а за њу се вели да ју је подигао султан Бајазид.⁴⁾ Само Пограђе се данас дели на два дела: изнад џамије је

⁴⁾ У обзир би могао доћи султан Бајазид II (1481—1512), који је можда и покорио Прозор и за чијег је живота Прозор с Рамом био вероватно погранични крај према угарском поседу у Босни, према јајачкој бановини (1463—1528).

Пограђе у ужем смислу, а испод џамије је Чујда. Вероватно су тек у турско време настале остале махале, особито после досељавања муслиманских емиграната из Угарске, јер те махале носе имена по својим оснивачима или су на таквим местима која очигледно показују да су доцније насељена. Северно од Пограђа је Горња махала с џамијом Мехмедбег, а над њом, у страни, махала Огоје. Испод Горње Махале, према југу, упоредо с Пограђем, а с обе стране Прозорчице је данашњи главни део Прозора, његова Чаршија. Све су трговине и радње око друма десном страном Прозорчице. У горњем делу садашње чаршије а с леве стране Прозорчице је махала Хаса или Хајрулахагина

Скица Прозора

Размер 1:35.000

- 1, Место где је била Хајрулахагина џамија; Хаса Махала; 2, Алефендина џамија;
- 3, Горња Махала с џамијом Мехмедбег; 4, Џамија „Бајезид“; 5, Чаршија;
- 6, католичка црква.

махала. То се је име већ готово изгубило и врло ретко се чује. Та је махала била око Хајрулахагине џамије, која је оборена и на чијем је месту сада вакуфска кућа. Хаса махала је била „цвит“ у Прозору, тј. главни и најлепши део вароши. Испод Чаршије, а сасвим на десној страни потока је Алефендина махала или Варош, око Алефендине џамије. У тој махали је и сат-кула, коју је подигао исти Алефендија, а о ком се иначе не зна ништа, као ни о осталим оснивачима вакуфа и џамија (Мехмедбег, Синанбег, Хајрулахага). Између појединих махала су башче и њиве, а везују их старинске и искварене калдрме. Има нешто кућа и изван махала: на Појани у Барама, на Муслићевини и на Мејдану изнад Прозора, и на Дупцима изнад Огоја.

Кад се изузме Чаршија, стари Прозор је био сав по странама и косама око Прозорчице. Пошто је, после окупације Босне, изграђен друм, око тог друма почела је да се ствара нова чаршија, која се је

издужила од Бара до Понора и повезала све праве прозорске махале, јер додирује сваку од њих. Цела Чаршија је, према томе, изграђена у току последњих пет деценија. Спочетка је то била обична балканска чаршија с ћепенцима. Године 1901 су те зграде већином порушене, и сада нема ни једног ћепенка. Али је чаршија ипак одржала једну битну особину: у њој станује веома мали број породица, и то су већином чиновници и нови досељеници (занатлије и гостионичари), док врло велики део домаћег, особито муслиманског, становништва станује по махалама а у чаршији само држе радње. Једино су у Чаршији куће поредане, а у махалама су згомилане без икаква реда. Како је Чаршија веома издужена и како су и Горња Махала и Варош поред друма, данашњи Прозор је друмско насеље низнога типа.

Иако је био, у турско време, варошицом чисто балканског типа, Прозор није имао много ханова. Уз порушену Хајрулахагину џамију био је Губин хан. Место ханова служили су угошћавању путника тзв. а х а р и, којих је било осам (два у Фејзића, по један Муфтића, Нухефендића, Нуспахића, Зајимовића, Хаџића и Ђонлагића). То су биле посебне зграде или нарочита одељења у кућама, у којима су путници имали бесплатно склониште.

У данашњој Чаршији је и тзв. Муфтића кућа, некада својина чувеног рода Муфтића и седиште турских власти, а од окупације Босне државна зграда и стан среског начелника. Данашња зграда је грађена 1796/1797, као што сведочи натпис на њој; према томе, фра Ј. Владић греша кад тврди да је та иста кућа постојала и 1745,⁵⁾ али није искључено да је на том месту и пре била кућа Муфтића. Осим поменуте три џамије, Прозор има и католичку цркву, грађену 1908 на месту Шеховој Луци. На негдашњој „хурији” између путева за Шћит и Горњи Вакуф изграђене су за време аустриске управе неколике државне зграде.

Изузевши Чаршију, у којој се подижу модерне грађевине, куће по махалама — осим неколико новијих — су све старовлашког типа, који је незнатно преиначен. Готово свака кућа је грађена „ма магазу.” Над магазином је соба, која је често преграђена на двоје. Више је измена претрпела првобитна „кућа”. Пре свега, у њу се улази само на једна врата. Затим, „кућа” је преграђена на двоје зидом који је упоредан са собним зидом. Тако се споља уђе најпре у уско одељење, које се зове х а р а л у к, а из њега у собу на доњој и у кућу на горњој страни. У кући је огњиште, које је прислоњено уз горњи зид. Врло често је и „кућа” преграђена на двоје, па је једно одељење с огњиштем остало и даље кухињом, а друго је х у џ е р а, која служи као остава. У одељењу с огњиштем је под од набијене земље и нема тавана, а у осталим одељењима је под од дасака и имају тавани. По собама су земљане пећи и намештаји као обично по муслиманским

⁵⁾ Нав. дело 94.

кућама (бањица, мусандре, миндерлук, сећије итд.), а нема куће без разбоја за ткање. Многе куће имају дограђену са спољашње стране дивхану. Осим најновијих, све су остале куће покривене даском. Кућа и „авлија”, у којој су кланице, појате, салаши (за кукуруз) и хамбари, ограђене су високим „тарабама”.

Имућније породице су поред куће у вароши имале и кућу изван вароши: у њивама или у оближњем селу. У вароши би боравили зими, и та је кућа онда оцак, а чардаком се зове кућа изван вароши.

Привредне прилике

Становништво Прозора, нарочито Муслимани, много се бави земљорадњом и сточарством, и врло их је мало који се баве трговином и занатима, па и ти опет раде и о земљи. Нарочито су се бавили воћарством, и извожене су велике количине воћа, све док принос воћа није почео да опада услед штитасте ваши. Међу прозорским муслиманима, који чине велику већину становништва, било је много ага, који су живели од хака. Стога нису хтели да се баве трговином и занатима, нити су хтели да се школују и траже друга занимања. После аграрне реформе многи су осиромашили и иселили се, и варош је због тога нешто изгубила. Али је економско пропадање муслимана почело много пре аграрне реформе: већ последњих деценија турске управе многи су муслимани продавали своја имања.⁶⁾ У раније време су занатске потребе подмириване највише из Мостара, с којим је одржаван жив саобраћај, а затим из Ливна и Бање Луке. Од оних занатлија, којих је раније било у Прозору, истицали су се једино туфекчије (пушкарни). Данас има у Прозору више занатлија, и ти су већином странци. Има ковача, пекара, кројача, бербера, по један столар и зидар. Нема мутапчија, терзија, па ни опанчара. Терзилуком се снабдевају из других вароши, уколико се одело не израђује код куће. Опанке праве сами собом или купују оне који се доносе из Далмације. Има у вароши око 25 кафана, од тога три хана.

Муслиманске жене од старине се баве израдом ћилима. У многим кућама мушкарци готово ништа и не раде, него чекају да се отка ћилим па да га продају. Ћилими се извозе посвуда по држави под именом „прозорских”. Обично трговци дају женама потребну вуну и боју и само им плате рад. Још се одржава употреба вегетабилних боја поред анилинских. Пре рата је државна ткаоница из Сарајева била увела велике разбоје, али су враћени, јер је ткаоница слабо плаћала. Сада се обично израђују ћилими од по четири струке, широке 70 — 80 цм.

Прозор је важан као трг. Понедељком је у Прозору пазарни дан, и то је једини дан у недељи када у вароши има мало **више**

⁶⁾ Нав. дело, 101—102, 105.

живота. Пазар понедељком је уведен после окупације Босне. Турска власт је покушавала да уведе пазар, па никако није могла, јер су и о Госпојини заптије ишле по селима да доводе људе на пазар. Осим пазара понедељком, у Прозору се држе три годишња вашара: на Јурјево (23 априла), о Духовима и на Михољдан. То су обично сточни вашари, а буде и друге робе која се донесе из Горњег Вакуфа и других места. Вашар о Јурјеву се држи тек од пре неколико година, а остала два од раније.

На трг понедељком долазе сељаци из прозорског, затим из бугојанског, а у мањој мери и из имотског и мостарског среза. Сељаци из прва два среза догоне на продају стоку, коју купују сељаци из последња два среза. Из Скопља (бугојанског среза), поред стоке, доносе жито, кромпир, купус и сл. У току 1930 год. продано је на тргу у Прозору 1342 главе крупне стоке (коња и говеда) и 3250 глава ситне стоке (оваца и коза). Стока се извози највише у Мостар, Имотски и Сињ. Осим стоке, извози се доста кожа, поглавито у Горњи Вакуф и у Бугојно, где се прерађују у опуту. Из прозорског среза извозе се у незнатним количинама дрва. Много се извози воћа. Воће обично носе на коњима у суседне крајеве (Ливањско и Дувањско Поље, Скопље и др.), а доста га се извози и железницом посредством воћарског трга и железничке станице у Острошцу. Још се извозе јаја и перната живина, и то највише у Дубровник, а у мањој мери и у Сарајево. Због производње ћилима нема извоза вуне из Прозора, иако је то сточарски крај, него се још вуна и увози из Ливна и из Горњег Вакуфа, а извозе се готови ћилими на разне стране.

Становништво прозорског среза живи још врло примитивно: сељак у граду купује једино соли, капу (фес), помало кафе, шећера, гвожђарије и сл. Стога је увоз колонијалне и мануфактурне робе у Прозор незнатан. Главни предмет увоза је жито, јер срез не производи колико му је потребно. Увози се поглавито кукуруз, а у последње две године (1930 и 1931) били су сељаци почели да више троше бело брашно. Год 1930 увежено је око 14½ вагона жита (а у зиму 1931/32 око стотину вагона, јер је летина 1931 год. била сасвим издала). Једино се од жита извози нешто зоби: годишње 1—2 вагона. Најближа железничка станица Прозору је Рама, и преко ње иде сав довоз и извоз, изузевши онога за Скопље и суседне пределе на западу од Раме.

Прошлост

Предео Рама, у ком је данас Прозор главно насеље, био је насељен још у преисториско доба. Доказ су томе многобројни остаци, нађени поглавито у Горњој Рами. Тако су на Градини код врела Раме нађени неколики остаци из неолитског доба, а у бронзано доба је ту постојало веће насеље, чији су се становници бавили металургијом

и керамиком.⁷⁾ Неколики предмети од бронзе нађени су у близини Прозора.⁸⁾

У римско доба Рама је такође добро насељена. Тада постоји и вишеструка веза Рама с Приморјем: римске цесте избијају у долину Рама код села Румбока, Варваре и Прослапа. А из Рама се продужавао пут за главну рударску варош у унутрашњости, Domavia, данашњу Сребреницу. На Шћиту и у околини нађени су неки мањи остаци из римског доба, а и у Лугу под Прозором.⁹⁾ Међу градовима, који су се развили за време римске владавине на тлу негдашње Босне и Херцеговине, била је и Бистуе Стара (Bistue Vetus), за коју се узима да је била на извору Рама, у данашњој Варвари, незнатном селу. Тај град је већ у I ст. по Христу био добио градско право.¹⁰⁾ Недавно, 1930, нађени су у Варвари остаци римског водовода, који су тек 1931 проучени (Д. Сергејевскиј), али резултати још нису објављени.

Главна насеља у Рами нису, дакле, била на месту данашњег Прозора, него знатно даље на запад, у крају много подеснијем за варошко насеље, какав је око воклиских врела Рама, где је природно средиште плодне Горње Рама.

После словенског насељења на Балканском Полуострву Рама се први пут помиње као жупа у летопису попа Дукљанина. Пошто су почетком XII столећа, после промена у Хрватској, и босански владари доспели под врховно господство угарских краљева, од 1138 год. у угарској краљевској титули се помиње и Рама у значењу „Босна”.¹¹⁾ Занимљиво је, да босански краљеви у својим титулама никада нису помињали Раму. Али о Прозору тада још нема помена, мада је вероватно да је постојао већ тада бар као утврђење на помињатом путу који је у средњем веку водио из Сплита у Босну.

Први познати ми помен Прозора је из 1366 године: те године боравио је у Прозору босански бан Твртко и ту, „под Прозором у Рами”, 11 августа, издао повељу Вукцу Хрватинићу, којом му поклања целу Пливу с градом Соколом за заслуге стечене у рату.¹²⁾ Али се из тога помена ипак не могу да изводе никакви закључци о величини и о значају тадашњег Прозора, јер су босански владари често боравили и издавали повеље и у сасвим незнатним местима. Зна се још за један

⁷⁾ В. Ђурчић: Градина на врелу Рама, прозорског котара. Гласник Земаљског музеја у Б. и Х. XII (1900), 97—118.

⁸⁾ Dr. С. Truhelka: Neke starine iz prozorskog kotara. Glasnik Zemaljskog muzeja V (1893), 311—313.

⁹⁾ К. Пач: Римске старине из долине Рама. Гласник Земаљског музеја VI (1894), 321—323; Ph. Ballif: Römische Strassen in Bosnien und der Hercegovina. Bd. I (Wien 1893), 25—29.

¹⁰⁾ В. Ђоровић: Босна и Херцеговина, 27. Београд, 1925 (Издање Српске књижевне задруге).

¹¹⁾ К. Јиречек—Ј. Радоњић: Историја Срба, I, 169.

¹²⁾ Starine, XXI, 82.

живота. Пазар понедељком је уведен после окупације Босне. Турска власт је покушавала да уведе пазар, па никако није могла, јер су и о Госпојини заптије ишле по селима да доводе људе на пазар. Осим пазара понедељком, у Прозору се држе три годишња вашара: на Јурјево (23 априла), о Духовима и на Михољдан. То су обично сточни вашари, а буде и друге робе која се донесе из Горњег Вакуфа и других места. Вашар о Јурјеву се држи тек од пре неколико година, а остала два од раније.

На трг понедељком долазе сељаци из прозорског, затим из бугојанског, а у мањој мери и из имотског и мостарског среза. Сељаци из прва два среза догоне на продају стоку, коју купују сељаци из последња два среза. Из Скопља (бугојанског среза), поред стоке, доносе жито, кромпир, купус и сл. У току 1930 год. продано је на тргу у Прозору 1342 главе крупне стоке (коња и говеда) и 3250 глава ситне стоке (оваца и коза). Стока се извози највише у Мостар, Имотски и Сињ. Осим стоке, извози се доста кожа, поглавито у Горњи Вакуф и у Бугојно, где се прерађују у опуту. Из прозорског среза извозе се у незнатним количинама дрва. Много се извози воћа. Воће обично носе на коњима у суседне крајеве (Ливањско и Дувањско Поље, Скопље и др.), а доста га се извози и железницом посредством воћарског трга и железничке станице у Острошцу. Још се извозе јаја и перната живина, и то највише у Дубровник, а у мањој мери и у Сарајево. Због производње ћилима нема извоза вуне из Прозора, иако је то сточарски крај, него се још вуна и увози из Ливна и из Горњег Вакуфа, а извозе се готови ћилими на разне стране.

Становништво прозорског среза живи још врло примитивно: сељак у граду купује једино соли, капу (фес), помало кафе, шећера, гвожђарије и сл. Стога је увоз колонијалне и мануфактурне робе у Прозор незнатан. Главни предмет увоза је жито, јер срез не производи колико му је потребно. Увози се поглавито кукуруз, а у последње две године (1930 и 1931) били су сељаци почели да више троше бело брашно. Год 1930 увежено је око 14½ вагона жита (а у зиму 1931/32 око стотину вагона, јер је летина 1931 год. била сасвим издала). Једино се од жита извози нешто зоби: годишње 1—2 вагона. Најближа железничка станица Прозору је Рама, и преко ње иде сав довоз и извоз, изузевши онога за Скопље и суседне пределе на западу од Рама.

Прошлост

Предео Рама, у ком је данас Прозор главно насеље, био је насељен још у преисториско доба. Доказ су томе многобројни остаци, нађени поглавито у Горњој Рами. Тако су на Градини код врела Рама нађени неколики остаци из неолитског доба, а у бронзано доба је ту постојало веће насеље, чији су се становници бавили металургијом

се не зна да је и где је било то село, ако то није било данашње село Копчићи, у чијој је близини и Шћит, место где је био раније и где је данашњи католички манастир. Да су то Копчићи, сведочи што Гргичевић помиње да су у селу кадија и капетан, а Копчићи су село истоименог, некада врло моћног, беговског рода, који су господарили Рамом, па су од њих могли бити и носиоци управне и судске власти и, према томе у Копчићима односно у Рами било је у то време седиште власти, а не у Прозору. Али је то било само привремено, јер се и пре и после тога Прозор помиње као седиште кадилука.

Тако се год. 1552 помиње у Прозору Торгут, наиб (намесник) сарајевског и неретванског кадије Алахудина.¹⁸⁾ У XVII и у XVIII ст. се изричито помиње прозорски кадилук: у једној заповести Алипаше босанског из 1641 год. помињу се фратри кадилука Скопља, Прозора и Неретве.¹⁹⁾ Фојнички фрањевачки манастир чува у архиви одобрење фојничког кадије из 1735 год. гвардијану да сме лечити кадиницу из Прозора, која је била дошла с кадијом.²⁰⁾ Год. 1745 прозорски кадилук је био међу оним кадилуцима који су се одупрли плаћању троструких тасила што их беше наметнуо на вилајет Алипаша Хећимовић, а његов делибаша Влаићић обишао је 1748 неколика места да кажњава баше, али у Прозор није долазио.²¹⁾ И 1768 помиње се прозорски кадија.²²⁾ У XIX ст. је вођена борба између Прозора и Горњег Вакуфа где ће бити седиште кајмакамлука: све до 1863 било је у Прозору седиште кадије и муселима, односно мудира, пошто су тим називом замењени ти ранији, а 1863 буде седиште пренето у Горњи Вакуф под именом кајмакамлука. У Прозору је остала само испостава. Великим напором успели су Прозораци да се 1876 поврати у Прозор седиште кајмакамлука, и отада је у њему стално седиште среза.²³⁾ Прозораци су успели да врате „хуђумет“, јер је Горњи Вакуф близу Бугојна, и та су оба места у равни, а Прозор је одељен од Вакуфа Макљеном, који је зими непроходан од сметова.

Павле од Ровиња, који је 1640 обишао све фрањевачке манастире по Босни, уопште не помиње Прозора.²⁴⁾ Из извештаја босанског бискупа фра Маријана Маравића сазнаје се да Прозор 1655 год. има 80 муслиманских кућа.²⁵⁾ Кад се узме у обзир да Прозор ни данас нема онај број кућа који наводи Гргичевић, несумњиво је да је поуздан број који је навео Маравић. Бискуп Маравић је, уосталом, као босанац и босански бискуп, имао више могућности да се боље обавести. Ни једном пак речи не помиње Прозор бискуп Н. Оловчић, иако је опширније писао о својој посети манастиру Рами 1672 год.²⁶⁾

¹⁸⁾ *Dr. C. Truhelka: Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni. Glasnik Zemaljskog muzeja u B. i H. XXVII (1915), 176.*

¹⁹⁾ *J. Matasoviћ: Фојничка регеста. Споменик С. к. а. LXVII, 146.*

²⁰⁾ *Нав. дело, 193.*

²¹⁾ *J. Jelenić: Ljetopis fra Nikole Lašvanina, 82, 85.*

²²⁾ *J. Jelenić: Ljetopis franjevačkog samostana u Kreševu, 36.*

²³⁾ *J. Vladić, нав. дело 18—19.*

²⁴⁾ *S. Zlatović: Izvještaj o Bosni g. 1640. o. Pavle iz Rovinja. Starine XXIII, 23.*

²⁵⁾ *Dr. Фран Милослав: Два савремена извештаја о Босни из прве половине XVII стољећа. Гласник Земаљског музеја XVI (1904), 253.*

²⁶⁾ *J. Jelenić: Spomenici kulturnog rada bosanskih franjevaca. Starine XXXVI, 142—143.*

То је свакако стога што су у Прозору живели муслимани, а по селима у Горњој Рами били у већини католици. (По Н. Оловчићу у парохији рамске цркве било је 860 католичких душа, али је тада парохија обухватала и села изван Раме.) Никада се прозорски муслимани и рамски католици нису особито слагали. Прозорски муслимани су много досађивали рамском манастиру, па је и то био један од разлога напуштању манастира 1687 године.²⁷⁾

На крају да поменем да има и један поуздан податак о страдању Прозора од куге: Н. Лашванин био је 1690 у Рами, баш у време куге, и помиње једног муслиманина из Прозора, који ју је био преболео.²⁸⁾ Куге су у Босни биле честе,²⁹⁾ па је свакако и Прозор више пута страдао од те болести, као и од сењских ускока, који су често продирали у Раму.

Исељавањем католика из Раме, цео је крај много изгубио, и тај губитак нису могли да надокнаде малобројни досељеници муслимански из Угарске и из других крајева, мада су, како изгледа, они (Фејзићи, Муфтићи, Кураховићи) доста учинили да у самој вароши дође до неког благостања. За време аустриске управе, Прозор је био средиштем свога среза са малобројним становништвом, па је то и данас, и још ништа није било у стању да заустави бројно и економско опадање његова муслиманског становништва, што се нарочито погоршало после аграрне реформе, када су многи, ненавикнути на рад, нагло осиромашили.

Становништво

По попису од 31 марта 1931 било је у Прозору заједно с Боровницом и Паљикама 280 домаћинстава и 1211 становника. Од тог броја било је 876 муслимана (72.33%), 312 католика (25.76%), 17 православних (1.40%), и 6 мојсијеваца. У овом раду ја сам издвојио Паљике и Боровницу, где живе у свему 52 породице (31 муслиманска и 21 католичка), јер су то у ствари села која су одвојена од Прозора и чије се становништво, осим неких појединаца, бави сеоском привредом. Према томе, број становника у правом Прозору мањи је отприлике за једну петину, те не износи ни хиљаду душа. У том броју има опет нешто привремено насељених чиновничких породица, поглавито католичких и православних, тако да је у вароши муслимана сразмерно много више него 72.33% колико излази према статистичким подацима.

Према мојим испитивањима 1931 године у самој вароши Прозору било је стално настањених свега 59 родова са 163 породице. Од тог броја било је:

²⁷⁾ *J. Vladić*: нав. дело, 65 и д.

²⁸⁾ *J. Jelenić*: *Ljetopis fra Nikole Lašvanina*, 70.

²⁹⁾ Опширно о кугама у Босни *М. С. Филиповић*: *Височка Нахија. Српски етнографски зборник XLIII, 276—277.*

а) *Јужних Словена*

	родова	породица
муслимана	37	134
католика	16	21
православних	1	1
Свега	54	156

б) *Страних народности*

Цигана	2	4
Јевреја	1	2
Чехословака	1	1
Арбанаса	1	1
Свега	5	8
Укупно	59	164

Према томе, Јужних Словена има у Прозору 91.53% од броја свих родова, а 95.08% од броја свих породица. На саме пак муслимане отпада 62.71% од целокупног броја родова, а 82.20% од целокупног броја породица.

До последњих година турске управе у Босни, Прозор је био чисто муслиманско насеље. Сем понеког слуге католика, заптије Арбанасина и код Циганина ковача, па и то све привремених становника, других становника није било у Прозору тога доба.

Међу прозорским муслиманима је 5 родова који се сматрају старинцима. То су: Грцићи (16 пор.) с огранком Хамидовићима (3), Џемати (1), Маслићи (1), Нухефендићи (6) и Пиролићи (2). Неки и од тих родова се домишљају да би могли бити пореклом из које друге области (Нухефендићи и Грцићи). Уопште, и они који се сматрају старинцима само су релативни старинци, јер нема вероватноће да међу њима има помуслимањеног становништва средњевековног Прозора.

Не знају ништа поуздано о свом пореклу, а одавна су у Прозору 7 родова са 33 породице (Алибеговићи, Хаџићи, Кулоглићи, Плећићи с Муминовићима, Припузи, Синанагићи и Шабићи). Да су одавна у Прозору, доказују неки од њих тиме што су им преци били у Прозору и пре куге.

За 5 родова са 7 породица (Емрићи, Хоџићи, Омерагићи, Будићи, Осмићи) нисам могао да сазнам ништа о пореклу.

Све остало муслиманско становништво сачињавају родови пореклом од досељеника. Међу тим родовима издвајају се две групе: досељеници из даљих, махом несловенских, области, досељени у раније време, и досељеници из околине и из разних крајева Босне, који су дошли већином у новије време.

Досељеницима несловенског порекла сматрају се ови родови: Ђатићи (3), који веле да су из Коње у Малој Азији, Карахоџићи (10),

из Јемена, Нухспахићи (3) и Мулахасановићи (3), који само веле да су им преци дошли с турском војском приликом освајања Босне (односно Прозора). Тих је досељеника, дакле, свега 4 рода са 19 породица.

Пошто су се Турци повукли из Угарске (1699), и у Прозор је доспело нешто од муслимана који су тада напустили Угарску. Тако су тада дошли у Прозор из Будима већ изумрли Кураховићи а из Пеште Фејзићи (3), који се стога и сада зову Пештељама. Из Угарске су вероватно били и исељени Муфтићи. Можда су и ти родови били несловенског порекла а можда само претстављају инверсну миграцију босанских муслимана.³⁰⁾ Тој групи родова несловенског порекла треба још додати Нухспахиће - Арнаутовиће (3), чији је предак „давно” дошао из Арбаније.

Досељавања у Прозор из околине и из суседних предела могло је бити увек, али у тој групи данас у Прозору нема особито старих досељеника. На прво место долазе они родови (свега 3 са 6 породица) за које други муслимани и католици тврде да су пореклом од помуслимањених католика у околини, што они сами не признају. Ти су родови: Главановићи (1), од католика Марића на Гмићима, Јашаревићи (1), од католика с Подбора, и Исламовићи (4), помуслимањени пре неких 150 година. По уверавању католика таквог би порекла били и Бећирспахићи.

Иначе међу досељеницима у времену с краја XVIII ст. па до окупације Босне има их из разних крајева. Из околине Коњица су Зајимовићи с огранком Бећирспахићима (11), из Посавине Омановићи (7), из Губера код Ливна су Ћехићи (2), из Ливна Јаребице (1), а старином су из Смедерева Самарџићи (3), који су се доскора звали Семендријама и у Прозор прешли пре окупације с Млуше. Из Млуше су прешли у Прозор и Пилавићи (1). У свему се је, дакле, у периоду од XVIII ст. до окупације Босне населило у Прозору што из суседних села што из даљих крајева 9 муслиманских родова са 31 породицом.

Последњих деценија турске управе у Босни почело је насељавање католика у Прозору, у вези с јачим насељавањем католика по Рами. Тако су се у том времену населили Чалићи (2), који су у варош дошли из села Прослапа а старином су из Студенаца код Имотског, Гулићи (1) из околине Кистања и Капчевићи (1) из Макарске, свега 3 рода с 4 породице.

После окупације било је углавном досељавања само из ближих предела и из села у околини Прозора. У време окупације били су се у Прозору населили муслимани Никшићи и Авдићи (из Плане код Билеће), али су брзо напустили Прозор. Од муслимана су у том периоду дошли: Хусејинбеговић и Капетановић (2) од рода Копчића из села Копчића, Ајановић из села Војица код Горњег Вакуфа, Буквић из Доњег Вакуфа, Ђемиџић из Горажда и Мемич из Привора у срезу

³⁰⁾ Опширније о томе у мом раду „Височка Нахија”, Српски етнографски зборник XLIII, 272—273.

бугојанском, у свему 5 родова са 6 породица. У том периоду било је и јачег досељавања католика, а досељавају се и претставници разних других група. Од католика су се после окупације доселили: Бакетарић из села Румбока, Тежулић, родом из среза Златара у Хрватској, Ђикић из Горњег Вакуфа, Џамоња из Љубушког, Фалатар с Прослапа (а старином из Липна у мостарском срезу), Лончар из Лапсуња, Мештровићи (2) из Студенаца код Имотског, Палинићи (3) из Бугојна (а старином од Сплита), Павловићи из Горњег Вакуфа, Петровић с Дуга (а старином из Далмације), Жутићи (2) из Румбока, Добрић из Бос. Крупе и Јуричић из села Доње Васти — свега 13 родова са 17 породица.

Пре тридесет година населила се је и једина православна породица у Прозору: Мијатовићи из Чипуљића (славе Стјепањдан).

Од страних етничких група заступљени су Јевреји с две породице (Краус, досељени из Осека 1880), Арбанаси с једном (Целиловић из Шаље, насељен 1905), Чехословаци с једном (кројач Калат, насељен 1919) и Бели Цигани с два рода (Пољаревићи, 3 породице, насељени из Дувна пре светског рата, и Шушић, досељен пре неколико година),

Општи преглед порекла становништва у Прозору.

Етничка група	Области порекла	Време досељавања								Укупно							
		Старинци		Непознато		До краја XVIII ст.		Од краја XVIII ст. до 1878		После 1878		Родова		Породица			
		родова	пород.	родова	пород.	родова	пород.	родова	пород.	родова	пород.	апс. број	%	апс. број	%		
Јужни Словени	I Старинци	5	9									5	8.47	29	18.01		
	II Непознато			12	40							12	20.34	40	24.84		
	III Досељеници несловенског порекла																
	Ваневропска Турска					4	19										
	Арбанија					1	3										
	Угарска					1	3					6	10.17	25	15.53		
	IV Динарска струја																
	Села у Рами					3	6	1	1	7	9						
	Херцеговина							1	11	1	1						
	Далмација							3	4	1	2						
Бос. Крајина									1	1							
Зап. Босна и Скопље									2	3	7	9					
Ист. Босна											1	1	28	47.46	48	29.81	
V Инверсне миграције																	
Србија (Смедерево)								1	3								
Бос. Посавина					1	7											
Хрватска										1	1			3	5.08	11	6.83
Страде народности	Јевреји									1	2						
Арбанаси										2	1						
Цигани										1	4						
Чехословаци										1	1			5	8.47	8	4.96
	Укупно	5	29	12	40	10	38	8	22	24	32	59		161			

Међу муслиманима су три породице без мушких чланова и претстављају изумрле родове: Баралића (који су били дошли пре тридесет година из Бугојна), Зулића и Татаревиха (који су се делом иселили у Брчко и у Сарајево, а преци су им били „татари“). Раније су изумрли Кураховићи, Ђехајићи и Шехомеровићи.

Има помена и о доста раном исељавању из Прозора Тако се између 1775 и 1789 помињу у Сарајеву Мула Мустафа Прозорац и Мула Јусуф Прозорац,³¹⁾ а 1848 године помиње се међу занатлијама у Сарајеву Осман Прозорац и Хасан Прозорац.³²⁾ Свакако да је таквог исељавања било и раније. После окупације Босне настало је снажно исељавање у Турску, а од светског рата у Сарајево. Тако се је после 1920 године иселило у Сарајево око 12 породица, тражећи тамо посла. У исељавању су учествовали многи родови, а неки су се сасвим иселили. Тако су се иза окупације, осим поменутих Авдића, сасвим иселили Муфтићи, врло угледан род, и Делибашићи. У Гламоч су се иселили Никшићи, у Тарчин Демирџићи, а у непознато место Омербеговићи. У Турску су се иселили још: 3 породице од Грцића, једна од Хаџића и неки од Карахоџића. У исељавању у Сарајево су учествовали: Грцићи, Нухефендићи (2 пор.), Ђатићи, Карахоџићи, Хаџићи, Буквићи (2 пор.) и Мулахасановићи, а у исељавању у Мостар: Грцићи, Ђатићи и Зајимовићи. Затим има новијих исељеника из Прозора у Високом (Грцићи), Зеници (2 пор. Алибеговића), Коњицу (Јаребице), Осеку (Нухефендићи), Бугојну (Кулоглићи) и у Ораховцу код Бос. Градишке. Многи муслимански родови из Прозора имају опет своје огранке по суседним селима.

Миленко С. Филиповић

ZUSAMMENFASSUNG

PROZOR

Prozor ist ein in der Gegend von Rama gelegenes Städtchen, gegründet auf der Kreuzung der Strasse, die das Vrbastal, bzw. die panonische Ebene, mit dem Narentatal verbindet und derjenigen die von dem adriatischen Küstenlande in das Innere Bosniens führt. Wahrscheinlich war dort zunächst eine Burg, deren Unterstadt, dieselbe überlebend, sich dann zum Mittelpunkt der ganzen Rama-Gegend entwickelte. Das heutige Prozor ist hauptsächlich eine Strassensiedlung des Reihentypus. Von neueren Bauten abgesehen, gehören alle übrigen Wohnhäuser dem sog. Typus »Stari Vlah«, der hier freilich gewissermassen modifiziert erscheint. Die Einhei-

³¹⁾ *H. Kreševljaković*: Sarajevska čaršija, njeni esnafi i obrti. Narodna starina, VI, 57.

³²⁾ *Riza Muderizović*: Popis sarajevskih zanatlija iz god 1848. Glasnik Zemaljskog muzeja XLI (1929), 2, 12, 21.

mischen beschäftigen sich mit Landwirtschaft und Viehzucht. Die Gewerbsleute sind dagegen fast alle zugewandert. Die als Hausindustrie betriebene Teppichweberei ist das charakteristische Merkmal dieser Stadt, die auch als Viehmarkt nicht unbedeutend ist. Ausgeführt werden hauptsächlich: Vieh, Felle, Teppiche, Geflügel, Eier, Obst. Die Gegend war seit prähistorischen Zeiten besiedelt, und während der Römer-Herrschaft befand sich in Ober-Rama eine städtische Siedlung. Als deren Nachfolger ist Prozor während des Mittelalters entstanden, und wird zum ersten Male im Jahre 1366 urkundlich erwähnt. Unter den Türken wurde die Stadt rein mohammedanisch, und erst seit der Mitte des vorigen Jahrhunderts begann die Zuwanderung der Katholiken. In der heutigen serbo-kroatischen Einwohnerschaft bilden die Mehrheit noch immer die Mohammedaner, die aber grösstenteils von Einwanderern (aus der aussereuropäischen Türkei, wie aus Ungarn, Serbien, Albanien und verschiedenen Teilen Bosniens und der Hercegovina) herkommen, während alle Katholiken erst in neuerer Zeit aus Dalmatien und den angrenzenden Gebieten Bosniens und der Hercegovina eingewandert sind. In den letzten Jahrzehnten sind auch die wenigen Vertreter von orthodoxen Serbokroaten und von fremden Völkerschaften (Juden, Albaneser, Zigeuner und Tchechoslovaken) gekommen.

Milenko S. Filipović